

VARENVARIA

Tijdschrift voor leden

Winter 2012/2013

Jaargang 25

Nummer 3

VARENVARIA

VarenVaria is het tijdschrift van de Nederlandse Varenvereniging. Het verschijnt driemaal per jaar in een oplage van 200 exemplaren en wordt kosteloos toegezonden aan alle leden. Losse nummers zijn tegen kostprijs verkrijgbaar bij het secretariaat (zolang de voorraad strekt).

Redactie

Hoofdredacteur: Maarten Japink
Eindredacteur: Mary Schilder
redactie@varenvereniging.nl

Kopij

Een artikel kunt u sturen naar het e-mailadres van de redactie. In principe worden alle bijdragen van leden van de Nederlandse Varenvereniging geaccepteerd. De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten. Als richtlijn voor de omvang van een artikel geldt: maximaal 2.000 woorden. Voor de resolutie van foto's geldt: minimaal 300 dpi.

Advertenties

Voor plaatsing van advertenties kunt u contact opnemen met de voorzitter Harry Roskam: voorzitter@varenvereniging.nl.

Lidmaatschap

De contributie bedraagt € 20 per jaar. U kunt dit bedrag overmaken op bankrekening: 21 02 86, t.n.v. Nederlandse Varenvereniging. Vermeld bij betalingen vanuit een ander EU-land: IBAN: NL34 ING B 00 00 21 02 86 BIC/SWIFT: INGBNL2A

Secretariaat

Ben van Wierst, Marquette 67, 8219 AP Lelystad
secretaris@varenvereniging.nl
0031 (0)320 21 94 49

Internet

www.varenvereniging.nl
Webmaster: Bert Vonk
Blogger: Fons Slot

Copyright

De auteursrechten van de artikelen berusten bij de auteurs. Copyright in de breedste zin berust bij VarenVaria. Overname van artikelen is mogelijk, mits met duidelijke bronvermelding en melding aan de redactie. Tijdschriftredactie en bestuur van de Nederlandse Varenvereniging zijn niet verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor de inhoud van de artikelen, noch voor de gevolgen van toepassing van informatie daaruit.

In dit nummer

Verenigingsnieuws

Van het bestuur 3

Artikelen

In Nomine Equiseti
Geschiedenis van de naam 'Schaafstro' 4
Varens op Terschelling 8

Varia

Farntreffen 2012
Verslag open bijeenkomst van onze Duitse
zustervereniging 14
De tuin van ... Tonny Voorthuis 15

Ponga Kwekerij BV

Postbus 57 2200 AB Noordwijk
Kwekerij adres: Voorschoterweg 9 Valkenburg (ZH)

Phone 0031 (0)71 362 28 44
Fax 0031 (0)71 362 28 45
Mobile 0031 (0)622 50 46 03

*Nieuw Zeelandse boomvarens
*Enkele soorten NZ Grondvarens
*Varenwortel stammen
*Ponga Pot gemaakt van boomvarenstam

U bent altijd welkom,
maar bel even voordat u komt,
dat voorkomt teleurstellingen

Omslag

VOORKANT: Varenrijke groene wand in ontvangsthof
hoofdkantoor Eneco, Rotterdam
- fotografie: Mary Schilder

Van het bestuur

Eigenlijk is er vanuit het bestuur weinig opvallends te melden. Het bestuur komt tenminste twee keer per jaar bijeen, stelt het activiteitenprogramma voor het komend jaar op, houdt de financiën goed in de gaten, overlegt met de hoofdredacteur over de voortgang van VarenVaria, regelt de voor- en najaarsledenvergaderingen, verdeelt onderling de taken, enz. En dat loopt op rolletjes. Soms is het even puzzelen met data voor de programmering, mede in verband met de verschillende schoolvakanties, soms is het even moeilijk om iemand te vinden voor een goede lezing op de voorjaarsvergadering. Maar we komen er altijd wel weer uit.

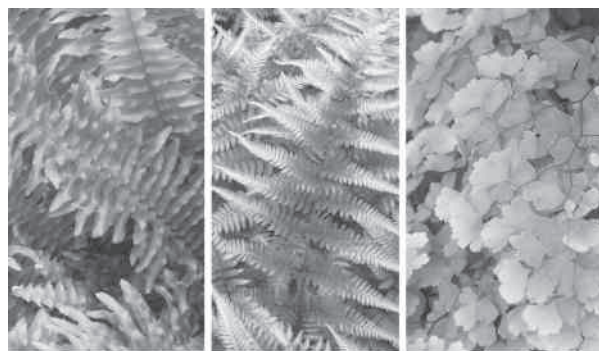
Het komend jaar wordt echter niet zo gewoon, want we zitten in de aanloop naar de viering van ons 25 jarig jubileum in augustus 2014. Met een tentoonstelling en bij voldoende belangstelling een wetenschappelijk symposium. De jubileumcommissie is al vele malen bijeen gekomen en heeft de zaken goed op de rit. Zelf heb ik regelmatig overleg met de Hortus Leiden en Naturalis die als partners meedoen met het symposium. Ook daar beginnen alle neuzen één kant op te staan. Tijdens de tien dagen dat de tentoonstelling duurt, hebben we veel man-/vrouwkracht nodig om de bezoekers te begeleiden, toelichting te geven, plantjes te verkopen, enz., enz. En daarvoor doen we een beroep op u, als lid van de vereniging. Gelukkig hebben we als vereniging relatief veel actieve leden dus ik ga er vanuit dat dat gaat goedkomen.

Middels deze rubriek wil ik u graag wijzen op de varenbibliotheek van onze vereniging. Nieuwe leden kennen deze mogelijk nog niet. We hebben een schat aan interessante varenboeken. De titels vindt u op de bibliotheekpagina van onze website. Peter Meegdes is

onze bibliothecaris. Hij neemt altijd boeken mee naar de voorjaarsvergadering. Dan kunt u ze inzien. Wilt u boeken lenen? Vraag het aan Peter (contactgegevens vindt u in de ledenlijst) of reserveer via de website. De boeken zijn zeer de moeite waard.

Over boeken gesproken, het komend jaar komt de lang verwachte Varenflora van China uit. Natuurlijk een uiterst interessant gebied waar veel van de varens in onze collecties vandaan komen. En belangrijker, waar nog nieuwe vandaan zullen komen. Zo'n flora geeft ons de mogelijkheid om beter dan voorheen onze planten te (her)determineren en op goede naam te brengen. En dat is nodig om goed met elkaar over varens te kunnen communiceren. Helaas maken de geleerden het ons ondanks of juist dankzij een nieuwe flora niet echt makkelijk. U kent het verschijnsel wel, de plant die u tot nu toe 'X' noemde, heet nu opeens 'Y'. En maak u er maar klaar voor: in deze nieuwe flora zal dat opnieuw gaan gebeuren. Zo weet ik nu al dat de ons bekende *Athyrium niponicum* nu *Athyrium brevisorum* gaat heten. Hoe komt dat? In de botanische nomenclatuur is afgesproken dat een plant de naam krijgt die door de eerste beschrijver aan de plant is gegeven. Wanneer een varenonderzoeker met een bepaalde soort, in dit geval dus *Athyrium nipponicum*, opnieuw aan de slag gaat, komt deze erachter dat de plant al eerder is beschreven. En dus moet de naam bij die eerste beschrijving de zaak vervangen. Het levert ons en zeker ook de handel heel wat verwarring op. Het is helaas niet anders. Ik kijk toch met grote belangstelling uit naar de Varenflora van China.

Harry Roskam
Voorzitter

Braam Youngplants is ruim 40 jaar
vermeerderaar van tropische varens én tuin varens.

Kijk op www.ferns.com

BRAAM
Y O U N G P L A N T S

Braam Youngplants Holland
Kalslagerweg 2 & 10, 1424 PM De Kwaker
T. 0297 340154, F. 0297 342535
E. wim@braam.nl

KWEKERIJ DE PIRAMIDE
Wij telen buitenvarens op een oppervlakte van
13.500 m2 in het Noord-Limburgse Beringe.
Verkoop particulieren vrijdag en zaterdag tot 12 h.
Kanaalstraat 18, 5986 AG Beringe, tel. 077 3060373
www.kwekerijdepiramide.nl
Onze varens zijn o.a. te koop bij 'De Varentuin' in Koewacht
www.tuin varens.be

In Nomine Equiseti

Geschiedenis van de naam 'Schaafstro'

Het geslacht *Equisetum* leeft onder de leden van de Nederlandse Varenvereniging. Na een overzichtsartikel (jaargang 24, nr. 2) en een artikel over het kweken uit sporen (jaargang 25, nr. 1) nu opnieuw een artikel over dit visuele buitenbeentje binnen het varenrijk. Deze keer gaat het over de geschiedenis van de Nederlandse naam voor *Equisetum hyemale*, Schaafstro. Hoe komen we aan deze naam? De geschiedenis van volksmond en (studeerkamer)wetenschap.

The genus *Equisetum* is a topical subject in VarenVaria. After an overview article (Vol 24, No 2) and an article on seed experiences (Vol 25, No 1) once more there is an article on this visual outsider in the fern family. This time the article is on the etymology of the Dutch name for *Equisetum hyemale*, Schaafstro. How did we come at this name? A history of popular speech and (armchair) science.

Die Gattung *Equisetum* ist ein aktuelles Thema in VarenVaria. Nach einem Übersichtsartikel (Jahrgang 24, Nr. 2) und einem Artikel über Erfahrungen mit Aussaaten (Jahrgang 25, Nr. 1) erscheint jetzt ein neuer Artikel über diese visuellen Außenseiter im Farnreich. Er behandelt diesmal die Etymologie der niederländischen Namen für *Equisetum hyemale*, Winterschachtelhalm. Woher kommt der niederländische Name Schaafstro? Eine Geschichte von Volksmund und (Schreibtisch-) Wissenschaft.

Tekst: Wim de Winter (Wim.deWinter@wur.nl)

Inleiding

Elke wetenschappelijke naam wordt geschreven tezamen met de auteur en het jaar van publicatie. Een soort van 'wetboek' geeft daar strikte regels voor. Voor de Nederlandse namen van planten en dieren zijn zulke regels niet vastgelegd en kun je niet zomaar terugvinden waar en wanneer die naam geïntroduceerd is. Hoe komen de Nederlandse namen tot stand? Hoe zijn we gekomen aan de naam 'Schaafstro' voor *Equisetum hyemale* L. Sp. Pl. 2: 1062. 1753?

20^e en 19^e eeuw

Dat we nu allemaal zonder uitzondering de naam 'Schaafstro' gebruiken komt doordat deze naam ruim honderd jaar geleden (1907) gekozen is door de Commissie voor Nederlandsche Plantennamen in het Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van Planten [1]. Hierin staat het eerste overzicht van de toen bekende plantennamen, samengesteld uit onder meer de negentiende-eeuwse flora's, het Middelnederlandsch Woordenboek, oude kruidboeken en overzichten van regionale volksnamen van planten [2]. Hendrik Heukels, de samensteller van het Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van Planten is dezelfde als de grondlegger van de Flora van Nederland en daarmee is 'Schaafstro' de facto de standaardnaam geworden. Andere namen die Heukels aantrof waren: 'Kannewasser', 'Lidrusch', 'Scha[a]fstroo', 'Ruwe paardestaart',

'Schrijnwerkersbiezen', 'Schaafgras' en 'Schuurbies'. De eerste twee namen van de lijst laten meteen zien waar je tegen aanloopt als je je met de geschiedenis van plantennamen gaat bezighouden: verschillende namen voor dezelfde soort en dezelfde namen voor verschillende soorten. In een voornamelijk analfabete gemeenschap wijzen de mensen elkaar de planten aan en geven aan elkaar de bijbehorende naam door. Maar hoeveel mensen kunnen de paardenstaartsoorten goed van elkaar onderscheiden? Zelfs wetenschappelijk opgeleide botanici en medici hebben er eeuwen over gedaan om tot onze huidige acht soorten te komen. Ze onderscheidden paardenstaarten met zijtakken (Heermoes, Lidrus, Reuzenpaardenstaart) van die zonder zijtakken, maar binnen beide groepen was het onderscheid minder duidelijk. De vertakte en onvertakte vormen van Holpijp werden juist wel als twee verschillende soorten gezien, waarbij de onvertakte vorm samenviel met Schaafstro. De soortbeschrijvingen waren zo beperkt dat je de soorten in je eigen omgeving moest zien om te onderkennen dat ze verschillend zijn. In het bijzonder de studeerkamerbiologen gingen daar de mist in.

In dit opzicht was het gewone volk veel slimmer. Namen als 'Kannewasser' en 'Kannekruid' hebben dan ook betrekking op de zachte paardestaarten van het subgenus *Equisetum* en namen die refereren aan schuren en schaven op het Schaafstro. Mensen die bij hun dagelijkse bezigheden van zulk 'gereedschap' af-

hankelijk waren wisten heel goed dat je met Holpijp geen eikenhout kunt schuren maar dat je daar Schaafstro voor nodig had - onder welke naam dan ook. Geen rechtgeaarde huisvrouw zou met krassend Schaafstro haar kannen en pannen gaan schuren. Het veel zachtere en maar ietsjes ruwe Heermoes is daarvoor veel geschikter.

'Schaafstro' was het schuurmiddel voor houtbewerkers. Schuurpapier is eind achttiende eeuw uitgevonden, maar bereikte pas midden negentiende eeuw een kwaliteit die kon wedijveren met Schaafstro. In Engeland heeft het toen snel de rol van Schaafstro overgenomen, maar in bijvoorbeeld de Verenigde Staten werd nog in 1938 met Schaafstro geadverteerd [3]. Er zijn trouwens nog steeds specialistische ambachten die aan Schaafstro de voorkeur geven.

Dit gebruik verklaart de naam 'Schrijnwerkersbiezen' die de namencommissie heeft gevonden in de flora van Oudemans [4]. In de 25 jaar eerder verschenen Flora Batava vind je deze naam niet terug, maar wel 'Schuurbies', 'Schaafstroo', 'Groote Paardestaart' en 'Ruwe Paardestaart' [5]. Als 'officiële' naam kiest deze flora 'Winter Paardestaart', een vertaling van de Latijnse naam, die evenwel ook via het Duits of het Frans kan zijn overgenomen.

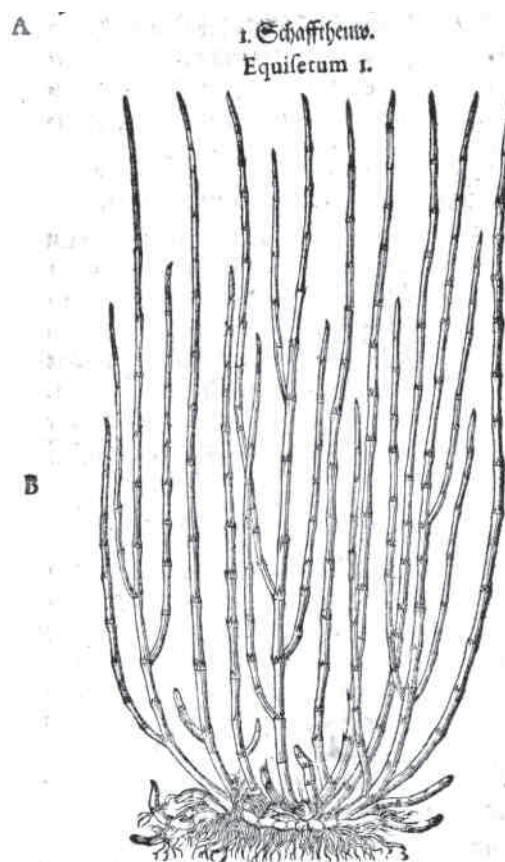
18^e en 17^e eeuw

In de achttiende eeuw beginnen we bij de roots van de namen te komen. In zijn onvolprezen essay over paardenstaarten schrijft Cornelius Nozeman [6]:

Men geeft hierom aan deese soorte van Paerdestaert de namen van schuurbieze en Schaefstroo, en meermalen dien van Spaensche bieze, omdat zy, als stuk van Koophandel ten gebruike der zoo evengemelde werklieden, uit Spanje herwaerts wordt gevoerd.

'Schuurbies' en 'Schaafstro' dus, en daarbij 'Spaanse bies'. Nozeman was een scherp waarnemer en niet iemand die zijn gezag ontleende aan het getrouw overschrijven van eerdere bronnen. Ik denk dat we mogen aannemen dat deze drie namen werkelijk in gebruik waren in die tijd. Twee andere bronnen bevestigen dit voor 'Schaafstro', te weten Maarten Houttuyn [7] en David de Gorter [8-9]. Beide noemen naast 'Schaafstro' ook de naam 'Grote Paardestaart'. Houttuyn merkt op dat sommigen dit voor een soort van Holpijp houden en De Gorter vermeldt dat 'Grote Paardestaart' de Nederlandse naam is, maar dat het gemene volk het ook wel 'Schaafstro' noemt.

Gaan we nog een eeuw terug, de zeventiende eeuw dan vinden we de oorsprong van de naam 'Grote Paardestaart'. In de renaissance leunde de wetenschap zwaar op de literatuur uit de oudheid. Sinds de eerste beschrijvingen uit de Romeinse tijd [10] bestond het vermoeden dat er misschien wel twee soorten paardenstaarten zouden bestaan. Nog 1500 jaar later sprak men daarom simpelweg van de 'Grote paardestaart' en de 'Kleine paardestaart'. Later werden deze min of meer opgesplitst, waarbij de delen als ver-

Figuur 1 Afbeeldingen uit Tabernaemonanus' Neuw Kreuterbuch (1588)

Figuur 2 Paardenstaart in een manuscript uit de tiende eeuw

schillende verschijningsvormen van die twee werden gepresenteerd. Zo kon men recht doen aan de waargenomen verscheidenheid, zonder tegen de autoriteit van de klassieke auteurs in te gaan.

Onder de 'Grote paardestaart' schaarde men Schaafstro en Holpijp; onder de 'Kleine paardestaart' Heermoes en Lidrus. Vaak is het een puzzel welke (moderne) soorten ermee worden bedoeld. Blancaert. [11] laat er echter weinig misverstand over bestaan dat hij wel degelijk het Schaafstro voor ogen heeft als hij over de 'Grote paardestaart' schrijft. Wel zit hij nog met de zijtakken in z'n maag die eerdere auteurs steeds aan de Grote paardestaart toeschreven:

De groote word wel twee voeten somtyds hoog, met een ronde, holle, halmgewyse stammetjen, zynde gestreekt met vooren, somtyds wat roodagtig, rouw, met veele knoopen, als leden in malkanderen sluitende, waar omtrent sy verscheide swarte omkringen hebben: rontom dese knoopen zyn biesagtige dunne blaadjes, ofte liever gekniede en gekertelde, rouwe, harde kransjes: alhoewel die wel sonder de selve, als enkele halmen gevonden werd.

De groote, zynde mede Asprella, ofte Rouw kruid genaamt. Sy wasschen beide geern op vogtige zandgronden aan de duinbeekjes & in vogtige weilanden

Asprella is een Frans/Latijnse naam (letterlijk 'ruwtje'). Het is een naam die destijds in de internationale literatuur vaker gebezigd werd en die de stam is van de hedendaagse Franse naam voor paardenstaarten: Prêle. De naam 'Rouwkruid' komt uit de zeventiende-eeuwse heruitgave van Dodoens kruidboek [12]. Dodonaeus geeft het daar als vertaling van Asprella en bedoelde het vermoedelijk niet eens echt als Nederlandse naam:

De groote soorte wort van ons eyghentlijck Peerdt-steert ghenoemt, ende van sommighe in 't Latijn Asprella, al ofmen Rouw-cruydt seyde

Betekent dit dat in de zeventiende eeuw de naam 'Schaafstro' nog niet in zwang was? Niet noodzakelijk. Auteurs schreven liever elkaar over dan dat ze zelf origineel werk produceerden. Zelfs als ze wel iets nieuws op papier zetten, dan werd dat nog dik ingebed in wat de ouden daarover hadden geschreven (net als vandaag in de wetenschap, eigenlijk). Het is de vraag of ze de benamingen van de planten buiten het wetenschappelijke circuit kenden, danwel of ze daar genoeg belang aan hechtten om ze te vermelden. Dat we er toch nog wat over te horen krijgen is vooral te danken aan de traditie om de namen van de planten in verschillende talen te vermelden. En dan is het ook leuk om je eigen volkstaal daaraan toe te voegen. Soms zijn het ter plekke verzonnen namen (zoals 'Rouwkruid'), soms de werkelijk gangbare namen. Echter, die kunnen per landstreek nogal verschillen.

16e eeuw en eerder

Ik vond één aanwijzing dat 'Schaafstro' in de zestiende eeuw al wel werd gebruikt. In een viertalig woordenboek [13] staat de naam 'Schafhoy'. Ik lees dit als 'Schaafhooi', maar het is niet ondenkbaar dat het een ongelukkige weergave is van het Hoogduitse 'Schaffthew', een naam waarmee de Nederlandstalige bewerkers nogal eens moeite hadden (zie verder). Maar de naam was niet bij iedereen bekend: Constantijn Huygens jr. schrijft in 1683 aan zijn broer Christiaan: on pourroit les oster avec ces Biezen dont on polit [14]. Niet alleen kent hij de Franse term niet, ook in het Nederlands moet hij zich behelpen met een omschrijving. Bosscha jr. gebruikt overigens in een voetnoot de naam 'Schuurbiezen' om het de lezer te verduidelijken.

In de twee oudere Nederlandse kruidboeken vinden we alleen nog Asprella en 'Grote paardestaart':

Groote Peersteert in dierste uitcomen bringht ronde hole, naeckte rouwe stelen met veel leden en knoopen voort, die zoo rouwe sijn dat die drayselaers ende mesmaeckers, alderley ghedrayet werck ende die hechten van den messen daer mede polijsten ende effen maken. [15]

Peertsteert is tweederley, deen groot ende lanck, dander cleyn. Dat groot is (...) row, waer door dattet sommige Asprella heeten. Ende de draeyers besigen dit om allerley hout ende gedraeyt werck daarmede te polijsten ende effen te maken, ende sij heeten gemeynlick Schafhoy. [16]

Toch nog een 'Schaafhooi'? Nee. Dit stukje is letterlijk uit het Hoogduits vertaald en daarin staat de in Duitse teksten veel voorkomende naam 'Schaffthew'. Of misschien toch. De taal was in de zestiende eeuw nog niet zo gestandaardiseerd als nu. Wij spraken hier, volgens onszelf, Duits. In het Duits werden twee hoofdvarianten onderscheiden, elk weer verdeeld in tal van dialecten. Beide Duitse talen en al die dialecten hadden hun eigen variaties op de combinaties van Schafft-/Schaf-/Schachtel- met Heu/Hew/Halm/Stroh/Risch [17]. Deze vormen gaan terug op scafthawi uit het Oudhoogduits, dat van ca. 750 tot 1050 gesproken werd [18]. De betekenis van het tweede deel is duidelijk: hooi (halm, stro, rus). Die van het eerste deel ligt moeilijker. Eén mogelijkheid is dat het verwant is met het (modern-) Duitse Schaft - gladde, rechtopgaande stengel, vergelijk de schacht van een pijl. Vanwege het gebruik van de plant als schuur- /schaafmiddel werd bij de introductie in het Nederlandse taalgebied de overstap naar schaaf-, snel gemaakt. Zulke volksetymologie, waarbij onbekende woordvormen worden

geïnterpreteerd en omgevormd naar bekende woorden, is ook mooi te zien aan een andere betekenis van het Duitse Schafstroh, namelijk 'stro dat voor de schapen (=Schafe) dient' De andere mogelijkheid is dat er inderdaad een relatie bestaat met het Nederlandse schaaf en het Engelse shave [19]. De Engelse naam schauerges [20] vinden we al in de 14e eeuw en dat wijst toch wel in de richting van een gemeenschappelijke oorsprong. In dat geval zijn het de Duitsers die het verband met schaven kwijtgeraakt zijn en de naam allengs zijn gaan associëren met Schacht-verwante termen.

Conclusie

Hoe de vroege betekenis ook geweest moge zijn, het is in elk geval duidelijk dat de Commissie voor Nederlandsche Plantennamen met de keuze voor 'Schaafstro' een fraaie, middeleeuwse naam met een rijke historie voor de vergetelheid heeft weten te behoeden.***

Literatuur

1. H. Heukels. 1907. *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten: uit de gegevens verzameld door de Commissie voor Nederlandsche plantennamen*. Versluys, 's-Gravenhage.
2. Anoniem. 1908. *Plantennamen*. *De Nieuwe Taalgids* 2: 240-244.
3. Kaliban's Grocery and Market. 1938. *Advertisement of Kaliban's Grocery and Market, The mount Vernon Hawkeye-Record and the Lisbon Herald*, 8, Mount Vernon, Iowa, USA.
4. C. A. J. A. Oudemans. 1874. *De Flora van Nederland*: 3. G.L. Funk, Amsterdam.
5. J. Kops and J. E. Van der Trappen. 1846. *Flora Batava of Afbeelding en Beschrijving van Nederlandsche Gewassen*: IX. J.C. Sepp en Zoon, Amsterdam.
6. C. Nozeman. 1783. *Verhandeling over heermoes, unjer of kattestaart (Equisetum)*. *Verhandelingen uitgegeven door de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw* 2: 1-66.
7. M. Houttuyn. 1783. *Natuurlyke Historie of uitvoerige beschryving der dieren, planten en mineraalen, volgens het samenstel van Linnaeus*, 14e stuk. *De varens, mossen, enz.*, 704. Erven F. Houttuyn, Amsterdam.
8. D. de Gorter. 1781. *Flora VII provinciarum Belgii foederati indigena*. Bohn & Filius, Haarlem.
9. D. de Gorter. 1781. *Flora Zutphanica: II part 1*. J.H. Louw, Zutphen.
10. P. Dioscorides. ca. 70. *De materia Medica*, Anazarbus, Asia Minor.
11. S. Blanckaert. 1698. *Den Neder-landschen Herbarius ofte Kruid-boek der Voornaamste Kruiden, tot de Medicynen, Spys-bereidingen en Konst-werken dienstig*. Jan ten Hoorn, Amsterdam.
12. R. Dodoens. 1644. *Cruydt-Boeck; Remberti Dodonaei, volghens sijne laetste verbeteringhe*. Balthasar Moretus, Antwerpen.
13. A. Birckmann. 1562. *Dictionarium tetraglotton seu voces latinae omnes, et Graecae eis respondentes, cum Gallica & Teutonica. ex officina Christophori Plantini, sumptib. haeredum Arnoldi Bierckmanni, Antverpiae*.
14. J. Bosscha jr. 1899. *Christiaan Huygens, Oeuvres complètes. Tome VII: Correspondence 1676-1684*. Martinus Nijhoff, Den Haag.
15. R. Dodoens. 1554. *Cruydeboek*. Jan van der Loe, Antwerpen.
16. L. Fuchs. 1543. *Den nieuwen Herbarius, dat is dat boeck van den cruyden*. Michel Insingrin, Basel.
17. J. Grimm and W. Grimm. 1893. *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854-1961: 14. S. Hirzel, Leipzig.
18. E. G. Graff. 1838. *Althochdeutscher Sprachschatz: oder Wörterbuch der althodeutschen Sprach: 4. Beim Verfasser und in Commission der Nikolaischen Buchhandlung*, Berlin.
19. J. C. Adelung. 1808. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen*: 3: M-Scr. P.H. Bauer, Wien.
20. Anoniem. 1350-1400. *MS. Arch. Selden. B. 35*, Bodleian, Oxford.

Varens op Terschelling

Het artikel geeft een overzicht van de varenflora van Terschelling. Van de 22 varensorten die op de Nederlandse Waddeneilanden zijn aangetroffen komen er 19 op Terschelling voor. Na 2006 is Stippelvaren (*Oreopteris limbosperma*) er verdwenen, maar in 2012 is een nieuwe soort waargenomen, Geschubde mannetjesvaren (*Dryopteris borreeri*).

The paper surveys the fern flora of Terschelling. Of the 22 fern species that are found on the Dutch Wadden islands 19 are present on Terschelling. After 2006 Mountain or Lemon-scented Fern (*Oreopteris limbosperma*) had disappeared, but in 2012 a new species, Scaly Male Fern (*Dryopteris borreeri*), was found.

Der Artikel gibt einen Überblick über die Flora von Terschelling. Von den 22 Farnarten, die auf den niederländischen Wattenmeerinseln gefunden werden, gibt es auf Terschelling 19. Nach 2006 ist der Bergfarn (*Oreopteris limbosperma*) verschollen, aber im Jahr 2012 wurde eine neue Spezies beobachtet: Goldschuppenfarn (*Dryopteris borreeri*).

Tekst: Piet Bremer (pietbremer@planet.n) &
Piet Zumkehr (admin@pzumkehr.nl)

Inleiding

De Waddeneilanden staan bekend om hun rijkdom aan natuur. Op elk van de vijf bewoonde eilanden zijn duinen, polders, kwelders en dorpen aanwezig. Varens komen niet voor op de kwelders, vrijwel niet in de polders, maar wel in de duinen en dorpen. Dit artikel gaat in op de varenflora van Terschelling. Directe aanleiding is de vondst van een nieuwe soort voor Terschelling, Geschubde mannetjesvaren (*Dryopteris affinis*) en het verdwijnen van Stippelvaren (*Oreopteris limbosperma*), die binnen het Waddengebied alleen van dit eiland bekend was. Daarnaast gaan we ook kort in op de varenflora van de andere vier eilanden.

Stippelvaren en Dubbelloof

In 1990 werden in het bos van West-Terschelling vier exemplaren van de Stippelvaren (*Oreopteris limbosperma*) gevonden. In 1998 stonden er nog drie planten en leek de vestiging definitief. Reden om een verhaal over deze soort te schrijven in Twirre, het tijdschrift van de Fryske Feriening foar Fjildbiology [1]. Het was niet alleen de eerste vondst op Terschelling, maar ook van het hele waddengebied. In 2004 kwamen nog steeds drie planten voor en ook in 2006 stonden ze er nog. Maar in de zomer van 2012 waren ze er niet meer.

De oorzaak? Precies op de plek waar de Stippelvarens groeiden werd na 2006 een paaltje geplaatst om een wandelroute aan te geven. De ruimte rondom het paaltje is sindsdien regelmatig gemaaid en daar blijkt de soort niet goed tegen te kunnen.... Dat een natuurorganisatie een dergelijke blunder maakt komt door het gegeven dat per natuur- en bosgebied niet alle groeiplaatsen van bedreigde en bijzondere soorten bekend zijn en als deze wel bekend zijn, wordt de kennis te weinig toegepast (kennis komt niet bij uitvoerders). De plek was trouwens niet echt typisch voor de soort. Bij de relatief vele nieuwe plekken die de afgelopen 15 jaar in Overijssel zijn ontdekt, valt bijna altijd op dat er naast deze varen andere varens groeien. En dan niet alleen de Brede stekelvaren (*Dryopteris dilatata*), zoals in het West-Terschellinger bos het geval was. Maar vaak ook de Wijfjesvaren (*Athyrium filix-femina*) en Dubbelloof (*Blechnum spicant*). Je kunt wel zeggen dat Stippelvaren en Dubbelloof verdacht vaak samen voorkomen en daarbij wijzen op vochtige, zure, matig lichtrijke omstandigheden aan bosranden ofwel de zomen van het bos.

Dubbelloof is op Terschelling altijd zeldzaam geweest. De groeiplaatsen betreffen steeds greppelkantjes in de ondergroei van het bos. Tijdens inventarisatie in 1996 van de tweede auteur werd slechts één groeiplaats

Foto 1 Een eerste vestiging van Dubbelloof (*Blechnum spicant*) in afgeplagde duinvalei in Terschelling, september 2011. - fotografie: Piet Zumkehr

gevonden langs een bosslootje ten noorden van de Groene Pollen (figuur 1) in het bos bij West-Terschelling [2]. Deze groeiplaats is inmiddels verdwenen. Wel is recent een enkele nieuwe groeiplaats gevonden in de bossen van West-Terschelling. In 2011 trof Kasper Reinink een jonge Dubbelloof aan in een recent geplagde vochtige duinvalei langs de Badweg van Paal 8, zie foto 1. Dergelijke vestigingen op geplagde grond worden op het vaste land vaker aangetroffen en gaan dan soms samen met de vestiging van de Stippelvaren.

Gewone eikvaren

Het bos van West-Terschelling is niet zo rijk is aan varens. In het hele bos vallen maar twee varensorten op. De Brede stekelvaren staat overal en minstens zo algemeen is de Gewone eikvaren (*Polypodium vulgare*) zie foto 2. Zeldzaam zijn de Mannetjesvaren (*Dryopteris filix-mas*) en Smalle stekelvaren (*Dryopteris carthusiana*). Ongetwijfeld speelt hier het sterk voor droogte gevoelige duindennenbos een cruciale rol. Nu heeft een eikvarenrijk bos beslist haar bekoring, vooral als de individuen duidelijk herkenbaar zijn en alom tegenwoordig, en dat geldt zeker als de eikvaren plekken afwisselt met vegetaties van Dennenorchis (*Goodyera repens*) met verspreid Kleine keverorchis (*Listera cordata*). Wat varens betreft mag je Terschelling wel een eikvareneiland noemen. Want niet alleen in het bos, onder de dennen, maar ook in de duinen is de Gewone

Foto 3 Het lijkt aannemelijk dat eerst de Gewone eikvaren zich heeft gevestigd op een kale vochtige duinbodem die vervolgens deels overgroeid is door Kraaiheide. - fotografie: Piet Bremer

eikvaren heel algemeen. De soort komt in de duinen voor en is beschreven als kenmerkende soort (kensort) van een vegetatietype dat voorkomt op naar het noorden gerichte duinhellingen: de Eikvaren - Kraaiheide-gemeenschap of associatie (met als wetenschappelijke naam: *Polypodio-Empetretum*). Westhoff & Van Oosten [3] merken over deze gemeenschap op dat deze zich op Terschelling niet beperkt tot de noordhellingen, maar ook in licht geaccidenteerd terrein voorkomt. Dit *Polypodio-Empetretum* is niet bepaald soortenrijk. Plantensociologen betogen graag dat in vegetaties soorten een bepaalde vorm van samenwerking hebben; de één faciliteert het bestaan van de andere, of ze gedogen elkaar. Maar in het *Polypodio-Empetretum* is mooi te zien dat Kraaiheide (*Empetrum nigrum*) graag de bodem geheel bedekt en dat de Gewone eikvaren in het verleden eerder ter plekke was en zich weet te handhaven door telkens weer met nieuwe bladveren tussen de heide door te wurmen (foto 3). De soort heeft het hier dan ook veel moeilijker - met verspreid groeiende bladeren - dan in het dennenbos waar in dichte klonen van de eikvaren andere planten geen enkele kans op vestiging hebben. Dus als het er op aan komt zijn ze beide weinig sociaal en hebben het rijk gaarne voor zich alleen.

Geschubde mannetjesvaren

In het bos bij West-Terschelling was de verwachting laag om een Geschubde mannetjesvaren (*Dryopteris borreri*) aan te treffen. Deze soort staat in de regel op plekken waar ook de Mannetjesvaren staat. Deze is hier - zoals eerder opgemerkt - zeldzaam, dus de kans op een Geschubde mannetjesvaren leek zo goed als nul.

Foto 2 Het nog jong ogende bos is geplant na de Eerste Wereldoorlog. De eikvaren zal verschenen zijn nadat het jonge bos uit de stakenfase was, misschien 20 jaar na aanplant. De grootste klonen met een doorsnede van 4 meter kunnen dan 70 jaar oud zijn. - fotografie: Piet Bremer

Maar vanaf de fiets op zo'n 25 m vanaf het pad viel het oog van de eerste auteur in augustus 2012 op een 'verdachte' varen die bij nadere beschouwing een Geschubde mannetjesvaren was. Het is de eerste vondst van deze soort op Terschelling en een tweede op de Waddeneilanden. Met de Geschubde mannetjesvaren gaat het in ons land goed. In de periode 1990-1999 werd de soort door floristen van 48 kilometerhokken gemeld. In de periode 2002-2011 gaat het om maar liefst 127 hokken [4]. Er is dus sprake van een sterke toename, die vooral in Friesland is geconstateerd. Hier heeft Harry Waltje veel nieuwe plekken ontdekt. Maar is hier van sprake van een echte toename of een onderzoekerseffect? De eerste auteur bezoekt nu al bijna 30 jaar elk jaar een reeks van bos- en natuurterreinen in Overijssel en heeft hier Geschubde mannetjesvaren meer dan eens gevonden, maar de soort blijft zeldzaam. We gaan er toch vanuit dat het in Friesland om een echte toename gaat. De reden hiervan blijft onduidelijk en kan mogelijk iets van doen hebben met de sterke afname van de SO₂ vervuiling. Deze vervuiling is in het noorden altijd lager geweest dan in het zuiden of oosten van het land. Dit kan ook verklaren waarom in het noorden van ons land de Dennenwolfsklauw (*Huperzia selago*) zich beter heeft hersteld dan elders in ons land [5].

Varens op muren

Terschelling staat niet bekend om haar muurflora. Toch zijn op het eiland Muurvaren (*Asplenium rutamuraria*), Steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*) en Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) gevonden.

Muurvaren

Al jarenlang is Midsland een bolwerk van de Muurvaren. Niet alleen groeit het varentje op het muurtje van de kerk, maar deze is op tal van plaatsen aan de gevels van de Oosterburen en Westerburen, de beide dorpsstraten in het centrum van Midsland, aanwezig. In de zeventiger jaren van de vorige eeuw was er een aanzienlijke groeiplaats aan de gevel van café De Stoep en in het gemetselde strookje tussen deze gevel en het aangrenzende pand. Het betreft een monumentaal pand uit de 18e eeuw. George Visser, toen beheerder van het Biologisch Station op Terschelling, heeft er bij Monumentenzorg voor geijverd de groeiplaats bij restauratiewerkzaamheden te sparen. Ook de diverse eigenaren van de kroeg hebben de groeiplaats steeds in stand gehouden. Tijdens recente werkzaamheden in 2011, waarbij de gevel opnieuw is gevoegd, zijn een aantal groeiplaatsen verdwenen, echter de grote massa op het tussenmuurtje is er nog steeds (foto 4). De bescherming die de groeiplaats door de jaren heeft gekregen heeft er mede voor gezorgd dat Muurvaren in Midsland enorm is toegenomen en nu niet zeldzaam is. Het varentje lijkt een echte kroegloper te zijn. Zo staat een poortje van het naastgelegen café De Dammesaan al 25 jaar vol met varentjes. Deze groeiplaats is vanaf de straat niet te zien, daar deze zich aan de achterzijde van het poortje bevindt. Sinds ongeveer 10 jaar is er ook een grote groeiplaats ontstaan rondom een poortje

Foto 4 Rijke groeiplaats van Muurvaren in Midsland, waar de soort zich als 'kroegloper' gedraagt.
- fotografie: Louis Hagen

bij café De Schotse Vier, in dit geval wel aan de straatzijde. Verder zijn er tal van kleine groeiplaatsen, waar bij het opvalt dat ook muren van minder oude panden geleidelijk worden gekoloniseerd. Aardig is ook een groeiplaatsje aan een stoeppaal in de Oosterburen. De eigenaren van het bankje waar de stoeppaal deel van uitmaakt hebben 's zomers dagenlang tegen deze paal gezeten zonder de varentjes ooit te hebben opgemerkt. Uiteraard verdwijnen ook regelmatig groeiplaatsen door voegwerk, gevelreiniging of sloop. Daaronder ook de groeiplaatsen aan de Midslander kerk. Het muurvarentje is daar nu slechts in klein aantal aanwezig.

Steenbreekvaren, Tongvaren en Zwartsteel

De Steenbreekvaren staat op een muur in een zijsteegje van de Zeevaartschoolstraat in West-Terschelling. Deze groeiplaats is in 2004 door wijlen Jan Peerenboom ontdekt met 10 planten, zie foto 5. Anno 2012 staan er ongeveer 30, foto 6. De omstandigheden zijn vochtig doordat de planten groeien onder de drup van een lekende afvoerpijp.

Foto's 5 en 6
Steenbreekvaren in West-Terschelling
Boven: 2006 - fotografie: Paul van de Boogaard
Onder: 2012 - fotografie: Piet Zumkehr

Foto 7 Tongvaren en Muurvaren. Dit varentje werd in Midsland Noord gevonden maar verdween met de sloop van het gebouw. - fotografie: Paul van den Boogaard

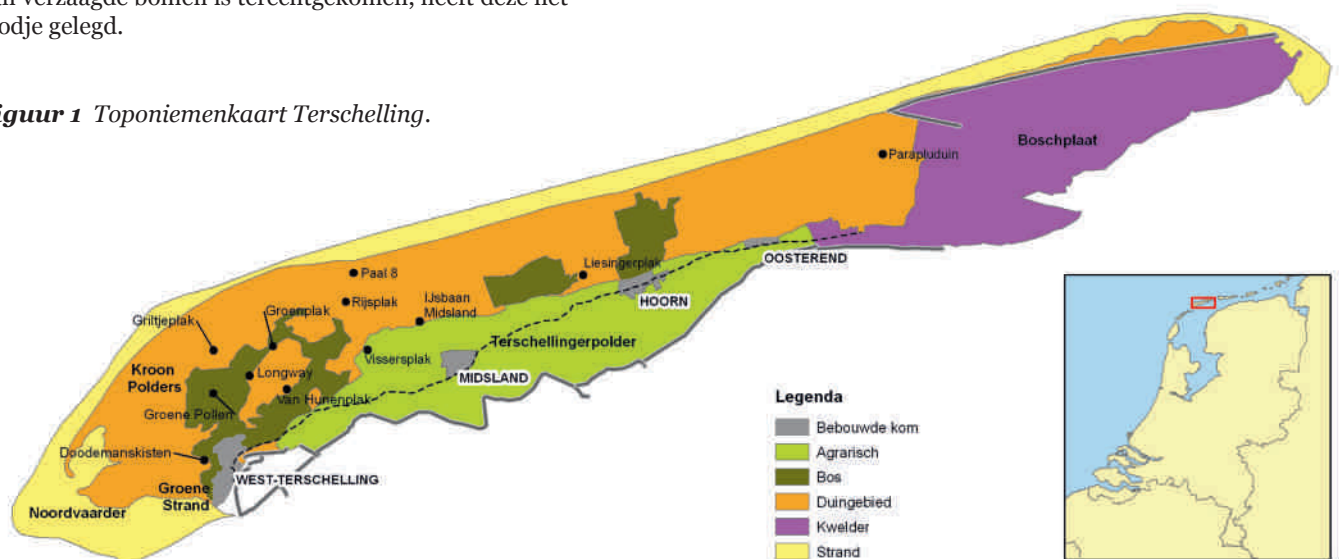
De enig bekende groeiplaats van Tongvaren op Terschelling is die op de trap van een oude bunker uit de Eerste Wereldoorlog in de duinen bij paal 6. Hier staan ca. 20 planten. Een groeiplaats met één varentje in Midsland Noord (Actania) is verdwenen door de sloop van het gebouw (foto 7).

Zwartsteel (*Asplenium adiantum-nigrum*) en Tongvaren stonden tot rond 1990 op een poortje in de Torenstraat van West-Terschelling. Het poortje is tijdens een verbouwing gesloopt, waardoor de groeiplaatsen verloren zijn gegaan. Voor de Zwartsteel op Terschelling betekende dit het einde, de soort is sindsdien niet meer waargenomen. Vreemd genoeg heeft er tussen 1990 en 2002 een Tongvaren gestaan langs de rand van een bospad onder dennen nabij de Longway. Het plantje is nooit volledig uitgegroeid. De groeiplaats was volstrekt atypisch, buiten bereik van steen of verharding en buiten bereik van schelpgruis van de Longway. Mogelijk is sprake geweest van aanplant, maar we weten van de vele duizenden vestigingen van Tongvaren op de bodem in Flevoland dat een grondvestiging op zich goed kan. Nadat Staatsbosbeheer in het bos een dunning had uitgevoerd, en de plant onder houtmoolm van verzaagde bomen is terechtgekomen, heeft deze het loodje gelegd.

Pilvaren

De Pilvaren (*Pilularia globulifera*) wordt door Floron [4] van verschillende kilometerhokken van het eiland genoemd van na 1975, maar is desondanks nog steeds een zeldzaamheid. De Pilvaren kent een lange geschiedenis op het eiland. Het kwam ooit massaal voor in de oeverzone van Doodemanskisten (noordelijk van West-Terschelling). Van 1937 tot 1940 wisselde het peil nog sterk waardoor de oevers in de zomer droogvielen en Pilvaren gedijde. Westhoff & Van Oosten [3] beschrijven hoe de botanische waarde hier verdween, vooral door de eutrofiëring van het water door vogels. Ondanks herstelmaatregelen in 1972 kwam de soort niet terug. De komende jaren wordt Doodemanskisten weer in oude luister hersteld door het terugzetten van de bosbegroeiing en het herstel van de natuurlijke oevers. Er komen ook maatregelen ter verbetering van de waterkwaliteit en een beter peilbeheer. Van Twente weten we dat de Pilvaren ook na jaren weer kan kiemen uit een sporenbank. Dus misschien ook een kans voor de Pilvaren in Doodemanskisten. Dat Terschelling trouwens iets met de Pilvaren heeft blijkt ook uit het feit dat er in West-Terschelling een Pilvarenstraat voorkomt. De straatnaam dateert van 1949 [6]. In 1954 verscheen de Pilvaren ook in het Van Hunenplak na uitvoer van natuurontwikkeling. Westhoff & Van Oosten [3] vermelden dat na 1963 de soort hier niet meer is waargenomen, maar toch zijn er tot in de jaren zeventig planten gezien. Nu de vallei is opgeschoond is er een kans op terugkeer. In 1970 kwam Pilvaren voor binnen de Veelstengelige waterbies gemeenschap (*Eleocharietum multicaulis*) van het Gritjeplak. En hier komt de soort nog steeds voor. De soort is hier na het opschonen van de vallei in 1991 teruggekeerd en is in 1996 door Jörg Petersen ontdekt [7]. Sindsdien handhaaft het zich er, met een aantal groeiplaatsen verspreid in de vallei. Staatsbosbeheer maait de vallei regelmatig om de vegetatie open te houden, wat noodzakelijk is voor het behoud van deze en andere bijzondere soorten. Het is momenteel de enige vindplaats op het eiland.

Figuur 1 Toponiemenkaart Terschelling.

Tabel 1 Varens op Terschelling.

De tabel is gebaseerd op FLORON [4] en geeft het aantal waarnemingen uit uurhokken van voor 1950 (Uh <50), idem voor de perioden 1950-1980 (Uh 50-80) en 1975-2004 (Uh 75-2004). In de kolom Kmh 75-2004 is het aantal kilometerhokken aangegeven. x = gegevens die in FLORON ontbreken.

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Uh <50	Uh 50-80	Uh 75-2004	Kmh 75-2004
<i>Asplenium adiantum-nigrum</i>	Zwartsteel	0	1	0	0
<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Muurvaren	x	x	1	x
<i>Asplenium scolopendrium</i>	Tongvaren	0	2	1	1
<i>Asplenium trichomanes</i>	Steenbreekvaren	0	0	0	0
<i>Athyrium filix-femina</i>	Wijfjesvaren	x	x	2	x
<i>Azolla filiculoides</i>	Groot kroosvaren	0	0	2	2
<i>Blechnum spicant</i>	Dubbelloof	1	2	1	1
<i>Botrychium lunaria</i>	Maanvaren	3	3	3	6
<i>Dryopteris affinis</i> s.l.	Geschubde mannetjesvaren	0	0	0	0
<i>Dryopteris carthusiana</i>	Smalle stekelvaren	x	x	7	x
<i>Dryopteris cristata</i>	Kamvaren	3	3	4	7
<i>Dryopteris dilatata</i>	Brede stekelvaren	x	x	7	x
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Mannetjesvaren	x	x	4	x
<i>Ophioglossum vulgatum</i>	Addertong	5	5	7	x
<i>Oreopteris limbosperma</i>	Stippelvaren	0	0	1	1
<i>Osmunda regalis</i>	Koningsvaren	1	2	3	5
<i>Pilularia globulifera</i>	Pilvaren	3	3	1	2
<i>Polypodium vulgare</i>	Gewone eikvaren	8	8	8	x
<i>Thelypteris palustris</i>	Moerasvaren	0	0	0	0

Overige varens

De Koningsvaren (*Osmunda regalis*) was ooit heel bijzonder. Westhoff & Reinink [8] schreven dit naar aanleiding van een vondst op het eiland. Maar sinds ongeveer 1995 is de soort sterk toegenomen. De planten kiemen frequent in geplagde terreinen (o.a. Groene Strand, Vissersplak, Rijsplak, Liesingerplak en de IJsbaan van Midsland). Een probleem is dat de planten zelden volledig uitgroeien omdat veel terreinen gemaaid worden. Dit verschijnsel wordt ook elders in ons land waargenomen. In principe kan een beheerder enkele planten uitrasteren, waarna ze binnen enkele jaren tot adulte planten uitgroeien.

In het terreintje op het Groene Strand waar veel Koningsvaren voorkomt verscheen na het plaggen in 1998 Moerasvaren (*Thelypteris palustris*). Het betreft hier een vestiging van een soort die op de Waddeneilanden niet eerder was gesignaleerd. Recent is de soort hier niet meer gezien, wat mogelijk te maken kan hebben met begrazing door koeien en paarden.

De Kamvaren (*Dryopteris cristata*) komt verspreid in de duinen van Terschelling voor, opvallend vaak in door Duinriet (*Calamagrostis epigejos*) vergraste vegetaties in oudere duinen, waar nogal wat strooisel aanwezig is. Onduidelijk is of het hier om de echte soort gaat en of er mogelijk bastaarden tussen zitten. Een punt van nader onderzoek.

De Addertong (*Ophioglossum vulgatum*) komt over het hele eiland voor in grazige duinvalleien. De soort werd tussen 1907 en 1937 voor het eerst waargenomen [3] en heeft zich nadien sterk uitgebreid (tabel 1).

De Maanvaren (*Botrychium lunaria*) is op Terschelling zeldzaam. Na 1990 zijn minstens 10 groeiplaatsen gevonden in de duinen. De meeste groeiplaatsen liggen in de nabijheid van schelpenpaden binnen de invloedssfeer van schelpgruis. Er zijn echter ook enkele groei-

plaatsen in duinen onder de invloed van lokaal uit-tredend basenrijk grondwater, zoals in de vallei ten zuiden van het Parapluduin op de Boschplaat.

Varens op de andere Waddeneilanden

De vondsten van Stippelvaren en Geschubde mannetjesvaren waren ook de aanleiding om de varenflora van alle Waddeneilanden op een rij te zetten. De door FLORON gepubliceerde gegevens zijn hierbij de basis. Er is uitgegaan van de opgaven van 1975-2004, met enkele recente aanvullingen. Deze gegevens zijn verzameld door een grote groep plantenliefhebbers, die met het aanstrepen van soorten op voorbedrukte lijsten veel bijdragen aan de kennis over de verspreiding van plantensoorten in ons land. In het FLORON-bestand zitten ook data van andere organisaties (www.floron.nl).

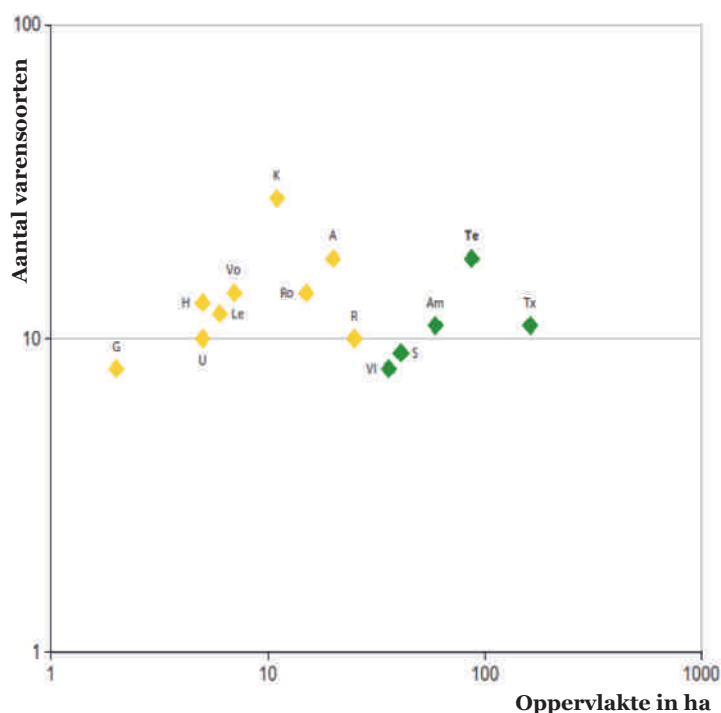
Op de vijf eilanden zijn in totaal 22 soorten waargenomen. Per eiland varieert het van 9 (Schiermonnikoog) tot 19 (Terschelling). Er zijn vijf soorten die maar van één eiland bekend zijn. Het gaat in vier gevallen om Terschelling. Alleen de Gebogen driehoeksvaren (*Gymnocarpium dryopteris*) is opgegeven voor Vlieland. In het verleden is de soort ook op Schiermonnikoog gevonden [9]. Een oude opgave van voor 1975 van Terschelling [10] is twijfelachtig.

In figuur 2 is het aantal varensoorten uitgezet tegen het oppervlak per eiland. In de figuur zijn ook de data van enkele steden en polderbossen weergegeven [11]. Meestal ontstaat er dan een figuur met een rechte lijn, tenminste als de gegevens op beide assen logaritmisch zijn uitgezet. Dat is een wetmatigheid voor het aantal plant- of diersoorten dat tegen het oppervlak van

Tabel 2 Varens op de Waddeneilanden.

Wetenschappelijke naam	1975 – 2004 (2012)
<i>Asplenium adiantum-nigrum</i>	Te
<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Te, Am
<i>Asplenium scolopendrium</i>	Te, S
<i>Asplenium trichomanes</i>	Te
<i>Athyrium filix-femina</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Azolla filiculoides</i>	Tx, Te, Am
<i>Blechnum spicant</i>	Tx, Te
<i>Botrychium lunaria</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Dryopteris affinis</i> s.l.	Te, S
<i>Dryopteris carthusiana</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Dryopteris cristata</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Dryopteris dilatata</i>	Tx, V, Te, mA, S
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Gymnocarpium dryopteris</i>	V, Te?
<i>Ophioglossum vulgatum</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Oreopteris limbosperma</i>	Te
<i>Osmunda regalis</i>	Tx, Te, Am
<i>Pilularia globulifera</i>	Te
<i>Polypodium interjectum</i>	Tx, V
<i>Polypodium vulgare</i>	Tx, V, Te, Am, S
<i>Thelypteris palustris</i>	Te
<i>Pteridium aquilinum</i>	Tx, Am

Bron: FLORON [4], aanvullingen Harry Waltje.

Figuur 2 Relatie tussen de oppervlakte en het aantal soorten varens. Beide assen zijn logaritmisch.

duidelijk begrensde gebieden (zoals bossen, eilanden) of willekeurige gebieden wordt uitgezet. Maar voor onze set data blijkt dat niet op te gaan. De reden is dat heel verschillende gebieden (eilanden, polderbossen en steden) zijn samengenomen. Bij een berekening voor deze drie (leef)gebieden afzonderlijk wordt echter ook geen verband gevonden. Zien we de vijf eilanden in de figuur dan is er wel de suggestie van een oppervlakte-effect, maar bij een aantal van vijf eilanden moeten de punten al bijna op een rechte lijn liggen om statistisch gezien significantie te berekenen. Wat hier meespeelt is dat de varens vooral in het duingebied groeien. Nemen we van de eilanden enkel het oppervlak duin, dan liggen de punten wel vrijwel op een rechte lijn en is toch sprake van een significant oppervlakte-effect...

Am = Ameland A = Amsterdam K = Kuinderbos
 S = Schiermonnikoog H = Haarlem Ro = Roggebotzand-
 Te = Terschelling U = Utrecht Abbert
 Tx = Texel R = Rotterdam Vo = Voorsterbos
 V = Vlieland G = Groningen Le = Lelystad

Dankwoord

Met dank aan Harry Waltje (Drachten) en Paul van den Boogaard (Amsterdam) voor aanvullingen op het verhaal en Marcel Ellenbroek (Zwolle) bij het vervaardigen van figuur 2.

Literatuur

- Bremer, P., 1999. De Stippelvaren na ruim 100 jaar weer aanwezig op Terschelling. *VarenVaria* 11(3): 4 - 6/ *Twirre* 10(2): 16 - 18.
- Zumkehr, P.J., 1997. Een inventarisatie van indicatieve plantensoorten op Terschelling in 1995 en 1996. A&W rapport 177. Staatsbosbeheer Fryslân. Verspreidingskaarten.
- Westhoff, V. & M.F. van Oosten, 1991. De plantengroei van de Waddeneilanden. KNNV.
- FLORON, 2009. Nieuwe atlas van de Nederlandse flora. Barneveld.
- Bremer, P. & B. Oving, 2007. Dennenwolfsklauw (*Huperzia selago* (L.) Schrank & Mart.) in Nederland. *Gorteria* 32: 97 - 110.
- Otter-Wouda, H., 2012. Verwarring rond straatnamen op West-Terschelling. *Schylge myn lântse* 33(4): 207 - 209.
- Petersen, J., 2000. Die Dünenvegetation der Wattenmeer-Inseln in der Südlichen Nordsee. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, Husum.
- Westhoff, V. & K. Reinink, 1967. *Osmunda regalis* L. op Terschelling, oecologisch en vegetatiekundig bezien. *Gorteria* 13(3): 204 - 209.
- Bremer, P., 1994. De verspreiding en oecologie van *Gymnocarpium dryopteris* L. (Gebogen driehoeksvaren) in Nederland. *Gorteria* 20: 109 - 124.
- Visser, G., 1979. Honderd jaar Terschellinger flora, 1870 - 1973. Midsland
- Bremer, P., 2007. The colonisation of a former sea-floor by ferns. Dissertatie, Wageningen Universiteit.

Farntreffen 2012

Verslag open bijeenkomst van onze Duitse zustervereniging

Tekst en foto's: Bart Hendriks
(barthendriks@planet.nl)

Araioestegia perdurans

Jaarlijks organiseert de Duitse varenvereniging een meerdaagse bijeenkomst. Deelname staat ook open voor leden van buitenlandse varenverenigingen. In 2012 vond dit treffen plaats van vrijdag 30 juni tot en met zondag 2 juli in Sleswijk-Holstein. Vier leden van onze vereniging waren naar het uiterste noorden van Duitsland afgereisd.

Op vrijdagmiddag verzamelden de 39 deelnemers zich in de tuin van Rita Thomsen in het uitgestrekte open akkerlandschap van Noord-Duitsland. Het was een grote tuin met enorm veel plantensoorten maar met een beperkt aantal varens. Hier troffen we wel als blikvanger een mooie *Araioestegia perdurans* die we later in de tuin van Berndt Peters nogmaals zouden aantreffen. De tuin was zeer goed onderhouden en onze gastvrouw bleek een echte plantenverzamelaar. Haar ontvangst was dan ook een prima begin van het uitje. Na het eten reisden we af naar ons hotel in Kropp. Daar werden varens uitgewisseld, wat vergeleken met onze ruilbeurs wat timide gebeurde.

De volgende dag begon met een korte excursie naar de Gottorfer Globus. Deze excursie leek meer een intermezzo voor de aanwezige partners van de varenliefhebbers en was een beetje een vreemde eend in de bijt tussen de overige programmaonderdelen. Een grotere tegenstelling met het middagprogramma was nauwelijks mogelijk. De tuin van Berndt Peters is

overweldigend. Een enorm aantal soorten, zo'n 900!, in een prachtige setting van allerlei grote en kleine bijzondere bomen en struiken waaronder een prachtige *Salix magnifica*. Ook de diversiteit was enorm, van *Asplenium* tot *Cyathea*, van *Coniogramme* tot *Cornopteris*.

We hebben de soorten uitgebreid bekeken en gefotografeerd. We zagen onder andere *Dennstaedtia davallioides*, *Blechnum microphyllum*, meerdere *Coniogramme*, *Dryopteris x ambrosiae* en vele, vele andere. Op een mooi aangelegde rotspartij waren soorten als *Dryopteris dracomontana* en diverse *Woodsia* aanwezig. Naast het grote aantal varensoorten waren er ook veel andere schaduwplanten, zoals de bijzondere *Pteridophyllum racemosum*, evenals een indrukwekkende verzameling carnivore planten. Na een middag rondstruinen had je het idee nog maar een fractie van de soorten gezien te hebben.

Op zondag hebben we een bezoek gebracht aan de botanische tuin van Kiel. Deze tuin was absoluut de moeite waard. Een enorme rotstuin, prachtige kassen, waaronder een mooie varenkas met onder andere *Cyathea* en een *Diplazium bulbiferum*, en veel interessante planten oorten in de verschillende tuinen. In de tuin waren verder diverse bijzondere schaduwplanten aanwezig, zoals *Arisaema*, botanische *Hosta* en diverse varens. De meeste varens waren de welbekende soorten. Maar de verrassing was groot toen we een groep pas aangeplante *Dryopteris chinensis* aantroffen.

Daarna was het tijd om afscheid te nemen. Op de terugreis bezochten we nog de botanische tuin van Ellerhoop bij Hamburg. Deze viel wat tegen na de eerdere toptuinen. Al met al kijken we terug op een heel gezellig en succesvol treffen bij onze Duitse zustervereniging.

Coniogramme intermedia

De kamer van ...

Tonny Voorthuis te Maarssen

Tekst: Tonny Voorthuis

Foto's: Jan Voorthuis

(voorthuis@ziggo.nl)

Toen Harry Roskam mij vroeg om wat op papier te zetten over mijn ervaringen met 'binnenvarens', kwam meteen pijnlijk naar voren dat ik zo weinig plantennamen weet. Daardoor kun je natuurlijk niet zo makkelijk met anderen over varens praten. Ik ben in mijn varenboeken gedoken en heb zoveel mogelijk namen opgezocht. Ze zijn dus onder voorbehoud!

Ons huis is een doorzonwoning waar we later aan de zijkant een stuk aangebouwd hebben, met voor en achter ramen tot aan het plafond. Hierdoor is er veel licht en ruimte bijgekomen. Licht is heel belangrijk. In de winter doen de varens het minder goed dan in de zomer en dat ligt niet alleen aan de centrale verwarming!

Water geven doe ik op het gevoel. Het hangt er van af hoe warm het is in de kamer. Bij ons zit veel kalk in het water, daarom geef ik zoveel mogelijk water uit de Brita waterfilterkan. De planten sproeien doe ik eigenlijk nooit, het is mijn ervaring dat ze dan sneller luis krijgen (bovendien is het slecht voor de parketvloer!). Zowel de nestvarens als de *Adiantum* soorten kan ik niet lang in de huiskamer goed houden, ze zitten altijd heel gauw onder de luis. Erg jammer, want ze zijn zo mooi. De grootste vijand is natuurlijk de schildluis. Goed gecamoufleerd tussen de sporenhoopjes is hij bijna niet te vinden. Het beste is naar mijn idee de ergste bladveren er af te knippen en daarna een paar maal per week controleren. Je kan 'm natuurlijk ook buiten zetten en er het beste van hopen.

Links op de kast: *Phlebodium aurium* 'Mandaianum'
en rechts *Goniophlebium subauriculatum*

Verschillende (boom-)varens in een hoek van de kamer

Er staan twee kleine boomvarens in de kamer, de *Cyathea tomentosissima*, die overal dik bruin behaard is, prachtig als de zon er doorheen schijnt en de *Blechnum brasiliense*, waarvan de pas uitgekomen bladveren zo mooi rood/bruin zijn. Het leuke is dat deze varen zich in de andere potten overal uitzaait. De boomvaren (*Cyathea australis*?) die ik al jaren heb, wordt een beetje een probleem (te groot) en groeit krom naar het licht, want ik heb geen licht dat van boven komt. Een enkele keer draai ik de pot om, maar dat kun je alleen doen als de nieuwe bladveer net begint, anders komt er een kronkel in de steel omdat hij weer naar het licht wil groeien. De varens die ik het leukste vind, zijn die welke kleine plantjes maken op het blad. De *Woodwardia radicans* maakt kleine plantjes aan de punt van het blad en bij de *Asplenium bulbiferum* verspreiden de plantjes zich over het hele blad. Deze laatste kan buiten overleven tot -7 (volgens Wouter van Driel), maar ik houd 'm toch liever binnen. En dan de 'lange hangvaren', zoals ik 'm altijd noem, z'n echte naam is bijna niet uit te spreken (*Goniophlebium subauriculatum*). Hij staat boven op de kast, de veren zijn soms wel 1,50 m lang, met mooie dunne bruinharige luchtwortels, die soms recht omhoog groeien. Een hele makkelijke varen, eenmaal in de week water en hij groeit vanzelf. Daarnaast op de kast staat een varen (*Polypodium angustifolium*?) met dikke harige wortelstokken en grote bladveren van soms wel 1 m lang en ongeveer 40 cm breed, diep ingesneden, blauw/groen en gekruld aan de zijanten. Hij staat al jaren in een klein potje, maar heeft daar kennelijk geen last van. Ik verpot de planten eigenlijk alleen als het niet anders kan, met gewone potaarde en wat varengrond er doorheen om het wat luchtiger te maken. Soms prik ik ook gaatjes in de grond als de aarde in de pot wat is ingezakt.

En dan nog de klimvaren *Lygodium japonicum*. Een draadje naar het plafond en binnen een mum van tijd is hij boven. Dan verschijnen ook de bladveren waar de sporen op zitten. Die zijn veel fijner ingesneden, bijna kantachtig. Heel mooi. Als het blad wat bruin wordt, kan je 'm helemaal afknippen en dan begint hij vrolijk weer opnieuw.

Al deze verschillende soorten 'binnenvarens' heb ik in de loop der jaren verzameld door, als ik een tuincentrum zag, er even te gaan kijken. Meestal zag ik niks bijzonders, maar soms ineens toch weer een heel apart varentje! Zo blijft het spannend.

Indien onbestelbaar retour: Marquette 67, 8219 AP LELYSTAD

Activiteitenagenda 2013

Zaterdag 9 maart

Excursie Varenkwekerij van Henk Braam, De Kwakel

Zaterdag 13 april

Voorjaarsledenveradering, Botanische tuin Utrecht

Zaterdag 1 juni

Tuinbezoek bij Barry Schut, Apeldoorn

Zondag 16 tot en met zaterdag 22 juni

Excursie van 1 week naar Engeland

Zaterdag 7 september

Veldexcursie Limburg

Zaterdag 5 oktober

Najaarsledenvergadering, locatie volgt via nieuwsbrief en website.

De Hessenhof

Dé kwekerij waar men van heinde en ver naar toe gaat. Buitengewoon vanwege het enorme sortiment en nu ook volledig biologisch!

Open van 1 maart tot 1 november op donderdag, vrijdag en zaterdag van 9.00 tot 17.00 uur.

Hessenweg 41, 6718 TC Ede
tel. 0318-617334
www.hessenhof.nl, hessenhof@planet.nl

VARENS

D.J. TAS & ZONEN C.V.
Uiterweg 266-272. 1431 AV Aalsmeer
Telefoon 0297 - 324516
Fax 0297 - 327236

Varens uit een goed milieu